

DİNLER TARİHİ ARAŞTIRMALARI-VIII

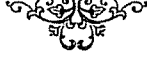
BÜTÜN YÖNLERİYLE
YAHUDİLİK

(ULUSLARARASI SEMPOZYUM)

18-19 ŞUBAT 2012

Ankara-2012

SEPT YAHUDİLERİ

Prof. Dr. Baki ADAM*

Sept Yahudileri, Kur'an'ın ifadesiyle ashabu's-sept, Nisa suresinde geçmektedir. Bu surede Yahudilere hitaben şöyle buyrulmaktadır: "Ey ehl-i kitap! Biz, birtakım yüzleri silip dümdüz ederek arkalarına çevirmeden yahut ashabu's-sept gibi lânetlemeden önce size gelenleri doğrulamak üzere indirdiğimize (Kitab'a) iman edin; Allah'ın emri mutlaka yerine gelecektir." (Nisa, 47). Bu ayette geçen ashabu's-septin Yahudilerden bir grup olduğu anlaşılmaktadır. Ashabu's-septin mahiyeti ve niçin bu şekilde cezalandırıldıkları hakkında Bakara 65-66, Nisa 154, Araf 163-169 ve Nahl 124'de bilgiler vardır. Bu ayetlerde iş yapma ve özellikle avlanma yasağına atıfla sept kavramından söz edilmektedir. Hemen hemen bütün tefsir kaynakları yukarıda geçen ayetlerin tefsirinde aynı bilgileri vermektedir. Bu bilgilere göre Allah, Hz. Musa aracılığıyla İsrailoğullarına cumayı kutsal bir ibadet günü olarak tahsis etmek istemiş, fakat İsrailoğulları Allah'ın yeri ve gökleri altı günde yaratıp yedinci günde, yani sept gününde yaratma işini tamamladığını ileri sürerek, içlerinden bazıları hariç, cuma yerine sept gününü (cumartesi) kabul etmek istemiştir. Bunun üzerine Allah, üzerinde ihtilaf ettikleri sept gününü kutsal ibadet günü olarak ilan etmiş, fakat ceza olarak da onlara bu günle ilgili bir takım yasaklar koymuştur. Davut peygamber zamanında Kızıl Deniz yakınlarındaki Eyle kasabasında (Medyen veya başka yerler de gösterilmektedir) yaşayan İsrailoğullarından bir grup sept günü balık avlayarak kuralı çiğnemişti. Zira haftanın altı günü balıklar yok oluyor ve sadece sept günü sahillerde görünüyordu. Bu, ashabu's-sept için bir imtihandı. Şeytan onlara vesvese vererek: "Siz avlamaktan değil, yemekten menedildiniz!" dedi. Bu durum karşısında Eyle halkı üç gruba ayrıldı. Bir kısmı Allah'ın emrine muhalefet ederek balık

* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

tuttu. Bunlar cumartesi günü ağ atarlar, pazar günü de çekerlerdi veya deniz kenarına açtıkları havuzlara sept günü giren balıkları pazar günü yakalarlardı. Diğer grup ise balık avlama günahına girmedi, fakat yasağı ihlal edenlere de karşı çıkmadı; herhangi bir ikaz ve nasihatte bulunmadı. Üçüncü bir grup ise hem yasağa uydu hem uymayanları uyardı. Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker vazifesini yerine getirdi. Sessiz kalanlar, kendilerini ikaz edenlere: "Helâk olacak kavme niçin vaaz edip kendinizi yoruyorsunuz? Emeğinize yazık!" dediler. İkazda bulunanlar da "Biz, Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda sorumlu olmamak için böyle yapıyoruz!" diye cevap verdi. Sept yasaklarını ihlal ederek balık tutanları ve bir rivayete göre onları uyarmayanları da Davut aleyhisselam lanet etti. Allah da onları maymuna dönüştürdü.

İslâm bilginlerinden bir kısmı ayetlerde sözü edilen meshin, yani maymuna dönüşmenin huy ve tabiat bakımından olduğunu belirtirken ekseriyeti yapı itibarıyla olduğu görüşünü benimsemiştir. Şeklen dönüşmeyi savunanlara göre "Biz bunu, hem onu görenlere, hem de sonra geleceklere bir ibret ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlara da bir öğüt kıldık (Bakara 66) ayeti bunu manen dönüşme şeklinde anlamaya engel teşkil etmektedir.

Yasağı dikkate almadıkları için böyle bir cezaya çarptırılanlar, Allah'ın emrine itaat ettikleri için bu azaptan kurtulan akrabalarının yanında bir müddet mahzun mahzun gezmişler. Üç gün sonra da, maymun şekline girmiş olan asilerin hepsi ölmüştür.¹ Bu gruptan hala yaşayanların bulunup bulunmadığı sorusu üzerine Hz. Muhammed'in "Allah'ın azaba uğratıp helak ettiği her topluluk yok olup gitti, soyları kalmadı." buyurduğu rivayet edilmektedir. (Müslim, kader, 33).

Her ne kadar tefsir kaynakları ashabu's-sept olayını yer, zaman ve şahıs göstererek tarihi bir olay hikâyesi haline getirmeye çalışsa da Kur'an bu olayı boş bir fon üzerinde aktarmaktadır. Zira Kur'an tarihsel bilgi verme amacı taşımamaktadır. F. E. Peters'in ifade ettiği gibi Kur'an'da uyarı, emir ve yasaklar bozkır kadar çorak bir fon üzerinde aktarılır. Zaman belirtilmez, mekana ise nadiren değinilir. Kur'an'da sadece mesaj vardır. Tarihçi, Kur'an'dan o döne-

¹ Tefsirlerdeki ortak yorumlar için bkz. Salime Leyla Gürkan, "Sebt", TDV İslam Ansiklopedisi, XXXVI, 257.

min ortamı hakkında bir şeyler öğrenmek için boşuna çaba sarfeder.² Bundan dolayı Kur'an'ın anlatımından hareketle ashabu's-sept olayını tarihsel bir zemine oturtmaya çalışmak neredeyse mümkün değildir. Fakat yine Kur'an'ın anlatımından anlaşıldığı kadarıyla ashabu's-sept olayı Yahudiler arasında bilinen bir olaydır. "Onlara, deniz kıyısında bulunan kasaba halkının durumunu sor. Hani onlar cumartesi (yasağı) konusunda haddi aşıyorlardı. Zira tatil yaptıkları cumartesi günü balıklar onlara akın akın geliyor, tatil yapmadıkları (diğer) günlerde ise gelmiyordu. İşte onları yoldan çıkmaları sebebiyle böyle imtihan ediyorduk." (Araf, 163) ayetindeki "onlara sor!" ifadesi ile "İçinizden cumartesi günü azgınlık edip de, bu yüzden kendilerine: Aşağılık maymunlar olun! dediklerimizi elbette bilmektesiniz." (Bakara, 65) ayetindeki "bilmektesiniz" ifadesi bu olayın Hz. Muhammed zamanındaki Yahudiler tarafından yaygın olarak bilindiğini göstermektedir. Ancak Yahudi kutsal kitabı Tanah'ta ve bilinen diğer Yahudi kaynaklarında ashabu's-sept olayına tam olarak rastlanmamaktadır. Bu nedenle tespit edebildiğimiz kadarıyla Brill'in yayınladığı İslâm ansiklopedisinde ve diğer İslâm ansiklopedilerinde yer alan "sept" maddesinde ashabu's-sept olayı Yahudi kaynaklarıyla ilişkilendirilmemiştir.³ Bununla birlikte Müslüman gelenekte Yahudi algısını konu alan bazı araştırmalarda bu hikâyede, midraşik Sambatyon nehri kenarında yaşayan kayıp on kabile hikâyesine referanslar olduğuna dikkat çekilmiştir.⁴

Mahiyet itibariyle ashabu's-sept hikâyesine tam olarak benzemeyen fakat oldukça yakın benzerlik arz eden efsanevi Sambatyon nehri hikâyesi Yahudiler arasında yaygındır. Sanbatyon ve Sabbatyon şeklinde de anılan bu nehir, Hz. Süleyman'dan sonra İsrail İsrail'in kuzeyinde bir krallık kurup Hz. Musa'nın dininden ayrılarak putlara tapmaya başlayan ve M.Ö. 722 yılında Asurlular tarafından sürgüne gönderilen, bir daha da kendilerinden haber alınamayan kayıp on kabileyi hapseden ve sadece sept gününde durgunlaşan efsanevi bir nehirdir. Bu nehirden ilk defa Targum Yonatan'da bahsedilmiştir. Yahudi kutsal kitabının Aramca çevirisinde Çıkış 34:10. cümleye "On-

2 Bkz. F.E. Peters, İbrahim'in Çocukları, Çev: Nurşan Üstüntaş, Neden? Yayınları, ist. 2010, s. 29.

3 Bkz. A. Rippin, "Sabt", EI² (ing), VIII, 689; Gürkar, "Sebt", TDV İslam Ansiklopedisi, XXXVI, 256-258; J.L. Palache, "Sebt", MEB İslam Ansiklopedisi, X, 195.

4 Bkz. Ze'ev Maghen, After Hardship Cometh Ease: the Jews as Backdrop for Muslim Moderation, Berlin 2006, s.87-88, 12. Dipnot.

ları oradan alacağım ve Sambatyon nehrinin öte yakasına yerleştireceğim.” cümlesi ilave edilmiştir. Daha sonra bu nehirden Talmud’da ve midraşlarda bahsedilmiştir. Romalı general Tinneus Rufus ile aralarında geçen diyalogda Rabbi Akiba, şabatın (sept/cumartesi) kutsal gün olduğunu ispat etmek için Sambatyon nehrini delil göstermiştir (Sanhedrin, 65b): Bereşit Rabah’ta yer alan ifadeye göre haftanın normal günlerinde Sambatyon büyük kaya parçaları taşıyarak tehlikeli bir şekilde korkunç bir gürültüyle akar, şabatta yani sept gününde dingin bir hal alırdı (Bereşit Rabah, 11:59)

Sambatyon nehrinden Wadiu’l-Reml adıyla Arap yazarlar da bahsetmiştir. Kazvini’nin (öl. 1283) İbn abbas’tan naklettiği bir rivayete göre Hz. Muhammed bir gece Cebrail’den kendisini Musa’nın halkının (Benu Musa) bulunduğu topraklara götürmesini istemiştir. Cebrail, oraya gitmenin altı yıl, oradan gelmenin de altı yıl süreceğini, oraya varsalar bile Musa’nın halkının yanına giremeyeceklerini çünkü onların etrafının kum nehri (Vadiu’l-Reml) ile çevrili olduğunu, bu nehrin çok şiddetli aktığını ve ancak sept günü durgunlaştığını söylemiştir. Böyle bir nehirden İbn Fakih ve Mesudi de bahsetmiştir.⁵ Mukatil bin Süleyman (öl. 150-767), septle ilgili olmayan Araf 159 ile İsrâ 104. ayetin tefsirlerinde bu nehir hakkında daha ayrıntılı bilgi verir. Ardaf olarak isimlendirdiği bu nehrin bir kum nehri olduğunu, içinden su gibi kumun aktığını belirten Mukatil, bu nehri kayıp Yahudi kabileleriyle ilişkilendirir. “Musa kavminden hak ile doğru yolu bulan ve onunla adil davranan bir kavim vardır.” (Araf 159) ayetinin tefsirinde bu nehrin Ürdün’den Çin’e uzanan yeraltı kum nehri olduğunu ifade eder. Mukatil’in anlatımına göre Allah bu kavmi Ardaf nehri vasıtasıyla yeraltından Çin’e getirmiştir. Daha sonra bu kavim Hz. İsa’ya iman etmiştir. (Mukatil, Tefsir, 1/419). İsrâ 104. ayetin tefsirinde, bu kavmin Beytü’l-Makdis’ten Çin’e nasıl geldiklerini daha ayrıntılı anlatır. Bu kavim, altı bin fersah mesafeyi bir buçuk yılda katederek Çin’e gelmiştir. Kavimle diğer insanlar arasında Ardaf isimli bir nehir vardır. Bu nehir sept günü durgun hale gelirdi. Diğer İsrail kabileleri yoldan çıkıp peygamberleri öldürmeye başlayınca bu kavim Allah’a dua ederek onlarla arasını ayırmasını istemiş bunun üzerine Allah onları Çin’e götürmüştü. (Mukatil, II/275).

5 M. Sel, “sambatyon”, The Jewish Encyclopedia, Ed: Isidore Singer, Ktav Publishing House, 1925, X, 682-683.

Mukatil'in anlatımından Çin'e taşınan bu Yahudi kavminin M.Ö. 722'de yıkılan kuzeydeki İsrail Krallığını oluşturan on kabileden biri olduğu anlaşılıyor.

Sambatyon ırmağının nerede olduğu konusunda Ortaçağ Yahudi bilgileri ve seyyahları farklı görüşler öne sürmüştür. İsmi ve mahiyeti hakkında en detaylı bilgiyi Tesniye 32:26'nın yorumunda Nahmanides vermiştir. Nahmanides, bu nehrin Tanah'ta geçen Gozan ırmağı olduğunu belirtmiş ve adını da o gün dingin kalıp akmadığı için şabattan aldığını ifade etmiştir.⁶ Romalı tarihçi Pliny (M.Ö. 24-79) tabiat tarihiyle ilgili meşhur eserinde bu nehri Rab-bani kaynaklarda anlatıldığı şekilde tarif etmiştir. Onun anlattığına göre nehir altı gün hızlı bir şekilde akar yedinci günde durgunlaşırdı. Yahudi tarihçi Josephus ise tersini iddia etmiştir. Ona göre ırmak altı gün durgun olur yedinci günde hızlı ve tehlikeli akardı.

Sambatyonla ilgili en detaylı bilgiyi 9.yüzyılda yaşayan ve hakkında pek çok eleştiri yapılan Yahudi seyyah ve tarihçi Eldad Ha-Dani vermiştir. Eldad Ha-Dani'nin hikayesinin ilginçliği onun kendisini kayıp on kabileden biri olan Dan kabilesine mensup olduğunu iddia etmesiyle başlıyor. Ona göre kuzeydeki İsrail Krallığını oluşturan on kabilenin hepsi sürgüne gönderilmemişti. İsrail Krallığı ile güneydeki Yahuda Krallığı arasında cereyan eden savaşa katılmayan ve yaklaşan tehlikenin farkına varan Dan kabilesi İsrail'i terk etmiş ve Etiyopya civarına yerleşmişti. Daha sonra sürgüne gönderilen Gad, Aşer ve Naftali kabileleri Dan kabilesinin yanına gelip yerleşmişti. Yani on kabilenin hepsi aslında kayıp değildi. Bu dört kabile kendi aralarında mutlu ve huzurlu bir şekilde yaşıyorlardı. Hiçbir sıkıntıları yoktu. Oğullar babalarının önünde ölmüyordu, yani babalar oğullarının cenazelerini kaldırmıyordu. Deyim yerindeyse tam bir mesihi dönem yaşıyorlardı. Ellerinde Tevrat'ın beş kitabı ve Tanah'ın Peygamberler kitabından bölümler bulunuyordu. Ester kitabına sahip değillerdi. Çünkü onların İsrail'i terk etmelerinden önce bu kitap yoktu. Bu dört kabile Tannaimi, Amoraimi bilmezdi; Talmud diye bir kitapları da yoktu. Fakat kendilerine daha önce öğretildiği şekilde Tevrat kurallarına sıkı sıkıya uyarlardı.

6 A.Ro. "Sambatyon", Judaica, 2nd Edition, XVII, 743.

Eldad Ha-Dani'nin anlattığına göre daha sonra mucizevi bir şekilde Musa'nın kabilesi⁷ de bu bölgeye geldi. Musa'nın çocukları olarak nitelediği Levi kabilesi mabedin yıkımından sonra Babil'e sürgüne gönderilmişti. Kaldeliler onlardan Siyonla ilgili şarkılar söylemelerini istedi. Fakat onlar Kutsal toprakların dışında şarkı söylemeyeceklerini yemin ettiler ve parmaklarını kestiler. Bunun üzerine Tanrı onların üzerine bir bulut kümesi gönderdi. Bu bulut kümesi bütün Levi kabilesini dört kabilenin bulunduğu yere taşıdı. Gece vaktini büyük gürültüler işiterek geçiren dört kabilenin halkı sabahleyin karşılarında kardeşleri Musa Oğullarını (Levi kabilesi) gördüler fakat aralarında kavuşmalarını engelleyen büyük bir nehir vardı. Bu nehir büyük bir gürültüyle kocaman kayaları sürükleyerek tehlikeli bir şekilde akıyordu. Sadece şabat günü durgun oluyordu. Fakat o gün de bütün nehri koyu bir duman bulutu kaplıyordu. Kimse nehre yaklaşmaya cesaret edemiyordu. Nehre "Şabat Nehri" anlamında Sambatyon adını verdiler.

Eldad Ha-Dani eksantrik yolculuğunun Mekke'ye kadar uzandığını anlatır. O, bu seyahatinde diğer beş kabileyi de gördüğünü söyler ve onlarla ilgili anılarını anlatır. Arap yarımadasına yaptığı seyahatte Mekke'ye oldukça uzak olduğunu belirttiği bir çölde Efraim ve Menasse kabilelerine rastladığını anlatır. Onun anlattığına göre Araplar bu savaşçı halktan çekiniyorlardı.⁸

Tanrının efsanevi Sambatyon ırmağı ötesine hapsettiği sürgün Yahudi kabilelerin sayısı hakkında Yahudi otoritelerin farklı görüşlere sahip olduğu görülmektedir. Bu görüş farklılığı Sambatyon halkının Tanrı katındaki durumu konusunda da görülmektedir. Tannaimin önemli isimlerinden Rabbi Akiba, on kabilenin Tanrının lanetine uğradığını, lanetin ebedi olduğunu, dolayısıyla on kabilenin kurtuluşunun mümkün olmadığını belirtmiştir. Rabbi Akiba bu görüşünü Tesniye 29:27-28'de şu ifadelerle dayandırmıştır: "Bu kitapta yazılmış olan lanetin hepsini bu diyarın üzerine getirmek için rabbın öfkesi alevlendi. Rab öfke ile ve gazapla ve büyük bir hiddetle onları memleketlerinden söktü ve bugün olduğu gibi onları başka bir diyara attı." Diğer bir Tanna Rabbi Eliezer ise Rabbi Akiba'nın bu görüşüne katılmamış ve nasıl ka-

7 İslam kaynaklarında bahsedilen Benu Musa olmalı.

8 Eldad Ha-Dani'nin hikayesi için bkz. Elkan Nathan Adler, *Jewish Travellers*, RoutledgeCurzon, Gr Britain 2005, 4-22; A. Neubauer, "Where are the Ten Tribes? II Eldad the Danite", *The Jewish Quarterly Review*, Vol. 1, No. 2 (Jan, 1889), s. 95-114

ranlık günlerin ardından aydınlık günler geliyorsa on kabile üzerindeki karanlığın da ortadan kalkacağını ve Tanrının onlara döneceğini söylemiştir.⁹ Rabbi Akiba'nın Mişna'daki on kabileyle ilgili sözleri Talmud'da sansürlenmiştir.¹⁰ Dolayısıyla Rabbi Akiba bu konuda tek kalmıştır.

Talmud sonrası dönemde özellikle apokrif literatürde Sambatyon nehri ile ilgili efsaneler çoğalmıştır. Kayıp on kabilenin dönüşü Mesihin gelişiyile ilişkilendirilerek yeni efsaneler üretilmiştir. Kabalacı mistik Abraham Abulafia 1260 yılında kayıp on kabileyle irtibat kurmak için Sambatyon ırmağını aramaya çıkmıştır. Gazzeli Nathan'ın öğrencileri Satabay Sevi'nin ölümünden sonra bir efsane üretmişler ve Sabatay Sevi'nin Sambatyon ırmağının ötesinde yaşayan kayıp on kabilenin arasına katıldığını ve orada Musa'nın kızıyla evlendiğini yaymışlardır.¹¹

Sonuç: Kur'an'da bahsedilen ashabu's-sept ile Yahudi kaynaklarında yer alan Sambatyon nehri halkı arasında bir takım benzerliklerin bulunduğu görülmektedir. En önemli benzerlik şabat/sebt ile ilgilidir. Rabbi Akiba tarafından Şabat'ın kutsallığına delil olarak kullanılan Sambatyon nehrinde özel bir balık türü sadece şabat günü nehir kenarlarında görünürdü. Şabat balığı adı verilen bu balık şabat günü yüzmez ve sahilde sakince dururdu.¹²

Yahudilikte Şabat akşamı balık yemek bir gelenektir. Şabat akşamı balık yemenin nedenleri hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan birine göre Tanrı yaratılışta üç şeyi kutsamıştır. Yaratılışın beşinci gününde bağı, altıncı gününde insanı ve yedinci günü kutsamıştır. Şabatta balık yemek suretiyle üç kutsal arasında bir bağ kurulmaktadır. Başka bir görüşe göre ise balık anlamına gelen İbranice Dag kelimesinin sayısal değeri yedidir. Dolayısıyla yedinci günde yani şabatta balık yemek kutsal bir eylem olmaktadır. Belki de bu geleneğin kökeninde Sebt Yahudilerinin başından geçenler yatmaktadır.

9 Mişna, Sanhedrin, 10: 3.

10 Louis Ginzberg, the Legends of the Jews, Jewish Publication Society of America, Philadelphia 1913, VI, 408.

11 A.Ro., "Sambatyon", XVII, 744.

12 Ginzberg, VI, 408.